

Formgivare: folket

Formgivare:
folket

FATABUREN 2005

Formgivare: folket

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2005

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har idag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig. Till årets bok bidrar även Vera och Greta Oldbergs Stiftelse.

Fataburen 2005
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör Christina Westergren

Medredaktör och sakkunnig Johan Knutsson

Bildredaktör Peter Segemark

Omslag och grafisk form Lena Eklund

Omslagsbilder ur boken

Foto s. 38–39 Peter Segemark, Nordiska museet (överst), Daniele BUETTI (se vidare s. 41–42), Gunnar Bergkrantz (stora bilden).

Foto s. 90–91 Marie Andersson, Skansen (överst), Peter Segemark, Nordiska museet (övriga).

Foto s. 198–199 Jämtlands läns museum (överst), Annette Rosengren, BilderBenkt i Orsa (stora bilden).

Tryckt hos Fälth & Hässler, Värnamo 2005

ISSN 0348 971 X

ISBN 91 7108 498 3

Med nya verktyg i en ny offentlighet

Min pappa fick lära sig hantverk av sin far, skomakaren. Alla hans åtta bröder fick göra så. Snida kåsor och tillverka läderryggsäckar. Visst försökte vår far flygvapenkaptenerna lära oss slynglar något liknande, men det blev mest V65-tips och fiske. Vi sextioalister fick skola oss själva i de nya konsthantverken, den nya folkkonsten.

En explosion av genrer och visuella uttryck

Redan i slutet av sextioalet hade hippierörelsen anammat ett av världskrigens propagandamedier – flygbladet. Det var ett av de medier som blev viktiga kulturbärare i sextioalets alternativrörelser, serietidningen var ett annat.

Under punkvågen i slutet av sjuttioalet fick särskilt serietidningen ny aktualitet. I Ramones och Sex Pistols spår följde en rad s.k. fanzines. *Punk* och *Sniffing Glue* var först på banan. Och när punken ebbat ut i början av åttiotalet, så växte seriefanzinen fram. Ett fanzine kunde vara en ganska enkelt producerad amatörserietidning. Detta var innan bruket av macens desktop-

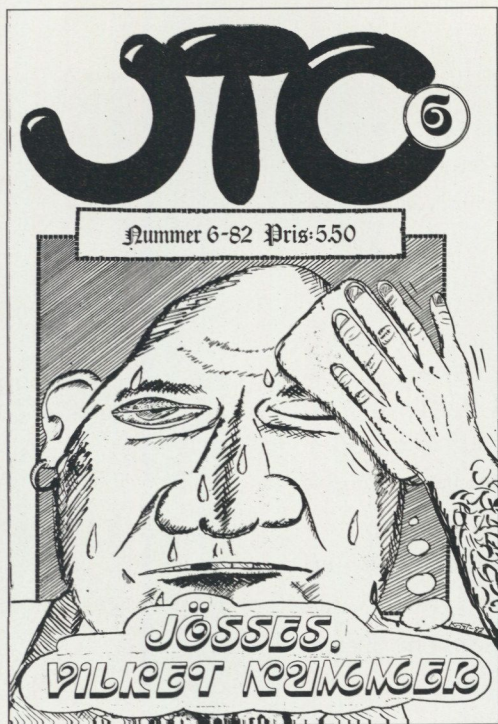
PER ERIKSSON
är bildlärare, konstnär
och designer.

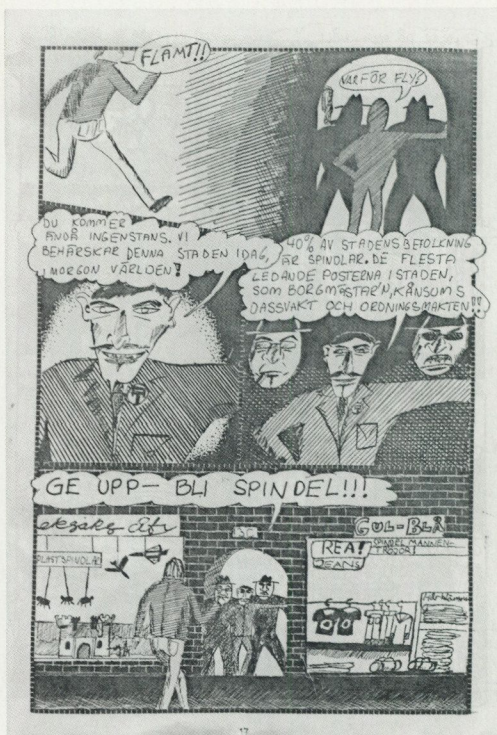
Serietidningen *Skunk*.

ping slagit igenom, eller ens var påtänkt. Man gnuggade rubriker med Letrasets gnuggisar och klistrade raster. På samma sätt som proffsen, men i en mer opolerad form och med ett resultat som knappast tilltalade andra än en snäv krets av invigda. Men som jag ser det var amatörserietidningen en viktig länk i en utvecklingskedja. En pojkrummens och studentlyornas brukskonst, producerad av unga män med brinnande ambitioner och knappa resurser. Utvecklingen fortsätter i dag på Internet.

När punken tappat mark fanns nya musikgenrer där alla kun-

Serietidningen JTC.

de spela och nå framgång. I en genre- och medieexplosion i början av åttiotalet berikades världen med fenomen som metal, synt, hiphop, goth, graffiti, datorspel och vuxenserier. Rankzerox kopieringsmaskin gjorde det möjligt för vem som helst att bli redaktör på sin egen tidning. Och många av åttiotalets alster var serietidningar med titlar som *Mytzi Plytz*, *Skunk*, *Blöd och Fibla* och *Jodding Tants Corporation*.

Rankzeroxkopiatorn blev ett begrepp i pojkrumsdrömmarna och en hel generation svenska serieskapare klev så småningom in i de kulturella finrummen. Stilen var ofta enkel och produktionsvillkoren knapphändiga. Men hantverket hade de lärt sig från grunden, helt själva eller med hjälp av andras alster.

Flyern

Flyern eller flygbladet var från början ett militärt propagandamedium som ofta spreds från flygplan. Men flyern fungerade även civilt som en handfast reklamform. Man stod – och står alltjämt – vid populära ställen på stan och delar ut reklam-lappar med näringsidkares erbjudanden. I vissa kvarter i New York kan man inte röra sig många meter utan att konfronteras med dessa »handouts«.

Flyern blev även de unga grabbarnas medium under slutet av 1900-talet. Utövarna av åttio- och nittiotalets musikgenrer

Ett blad kommer flygande, litet och gratis.

Flyers med olika stilar ur Per Erikssons samling. Punkklubbar har ett internationellt formspråk, men i andra sammanhang kan man urskilja ett slags flyerns nordic light. Foto Birgit Brånvall, Nordiska museet.

kände behov av att särskilja sig från varandra. Stilarna utmärkte sig inte bara musikaliskt och textmässigt. Utseende, mode och attityd spelade roll. Man gick inte längre bara ut och lyssnade på musik. Man lyssnade på rätt musik, i rätt kläder med rätt attityd. Flyern passade perfekt in i sammanhanget. Den hade flera egenskaper som gjorde den populär i de musikaliska subkulturerna. Den var lätt att göra, billig att trycka och gratis att distribuera. För tilltänkta mottagare av flyerns budskap fanns liknande fördelar: lätt att stoppa i fickan, gratis och ofta estetiskt tilltalande. Samma slags energi som en gång givit Sverige och världen fanzines fanns i de papperslappar som utgjorde kommunikationen mellan tusentals musikintresserade.

Samlarobjekt

Att samla flyers har varit ett kärt nöje för mig. Mer aktivt de senaste 10 åren, mer sporadiskt innan dess. Städer som London, New York, Köpenhamn, Helsingfors, Stockholm, Malmö och Linköping har alla sin flyerflora med sina egenheter. Men det finns också stora likheter mellan de olika städerna. En punkklubb i Stockholm har ungefär likadana flyers som en i New York. Mycket uppseendeväckande är nog de prostitutionsflyers som man finner i Londons telefonkiosker, med bild och telefonnummer.

Om man tittar på en mängd flyers som spänner över en viss tid så tycker jag mig även kunna spåra en Stockholmsstil, ett slags flyerns »nordic light«, tryckt med hög kvalitet i fyrfärgstryck. En annan sak jag tycker mig kunna se i min samling är den hårda rockens stil. Hårdrock, metal, punk och goth har alla en dragning åt det svarta. Svart och vitt, möjligtvis lite grått och

eventuellt rött. Och typsnitten är i den tyngre musiken, liksom i alla andra genrer, genrespecifika.

Det är svårt att utskilja flyers från olika år eftersom de inte ändrar sig nämnvärt och eftersom året är utelämnat vid datering på nästan samtliga flyers. May 5 eller 3/6, räcker som angivelse. Alla vet ändå att evenemanget sker nästa vecka eller om två. För flyerns primära mål är att locka besökare till ett evenemang. All tjugig layout och alla ordvitsar är i första hand ett medel.

Stilar i en folkkonstsamling?

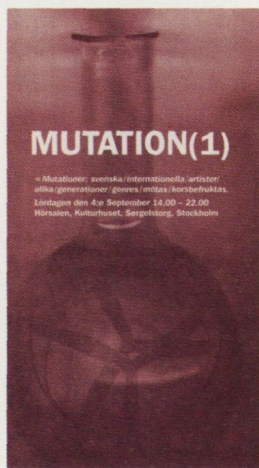
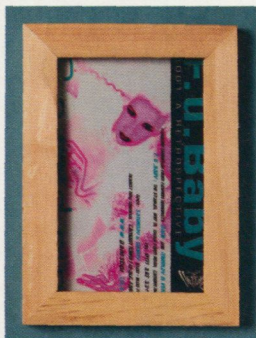
Man kan se slutet på åttiotalet som något av en storhetstid för flyern. Det var då Macintosh hade gjort det lätt för var och en att layouta och printa ut original, som senare kunde fotostatkopieras relativt billigt. I början blev det ganska enkla grafiska layouter. Page maker och Quark Express var vanliga layoutprogram.

Men lanserandet av färgkopiatorn gjorde det även möjligt för flyersmakare som Nux Vomica att sprida sina collageflyers. Han var och är fortfarande novis när det gäller datorer, han klippte och klistrade sina collage som han kopierade i en färgfotostat. Men när Nux Vomica inte själv layoutade sina flyers så kunde han låta någon annan göra dem på sin hem- eller arbetsdator. Nux Vomica är även känd som Pelle Jansson, i början av nittiotalet ägare till Kool Junk, en butik i Stockholm som var en smältdegel för olika musik-, konst- och modestilar. Collaget som Nux Vomica representerar är dock ett undantag om man ser till det stora utbud av flyers, som jag samlat på mig under åren. I samlingen kan man särskilja tre grundutseenden, som

Ordvitsar och lek med bokstäver hör till flyerns uttrycksmedel. När allt går att göra och förändra i datorn blir det viktigt att påpeka att fotografier är riktiga. Foto Birgit Brånvall, Nordiska museet.

Collageflyer av Nux Vomica.

Konst i litet format.

alla också haft sina speciella förutsättningar och användningsområden.

Den första kategorin kallar jag *bild med text*. Här samverkar bild och text på samma sätt som på traditionella filmaffischer. Ofta finns även referenser till filmaffischer och »pulp« bokomslag. Bilden är ett stämningsskapande blickfång, medan texten – ofta i stor stil – informerar om vad som gäller. Dessa flyers är vanliga inom tyngre rockmusik, hårdrock, metal, etc.

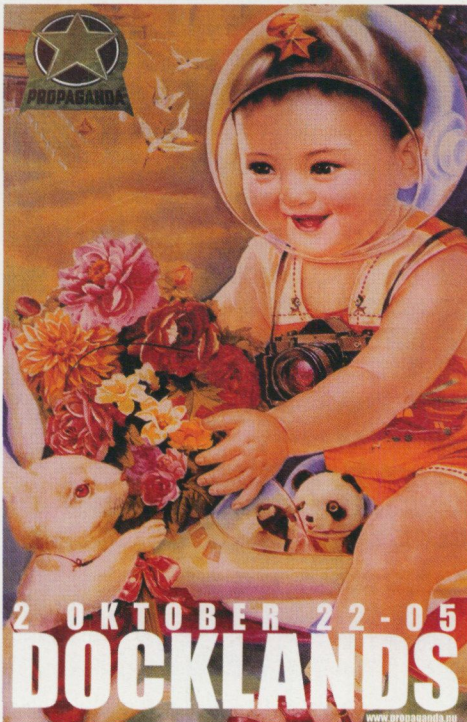
Text som bild får beteckna den andra kategorin, där man plockat bort bilden och låtit orden ta större plats. Här får man säga att datorns skriv- och layoutprogram påverkat utseendet. Stora bokstäver som både informerar och väcker uppmärksamhet. Man leker med ord och fonter, vrider och vänder på bokstäver och siffror. Praktiskt taget allt var ju möjligt att göra i datorn.

Den tredje kategorin, *det lilla konstverket*, tycker jag mig ofta se i samband med nyare, mjukare musikstilar som ambient, chill out, lounging. Den väsentliga informationen har krympts både i storlek och omfattning. Istället dominerar logotyper med attityd och stämningsskapande layout. Dessa flyers är ofta nästan överdrivet estetiska, med harmonierande färger och fyrfärgstryck på dyra glansiga papper. När man tittar på den här kategorin är själva konstaspekten påfallande, flyern är ett mellanting mellan ett meddelande avsett att stoppas i fickan och ett litet konstkort att pryda arbetsplatsens eller hemmets vägg med.

En flyer kan alltså vara som ett litet konstverk: ett intressant medium och ett opretentiöst sätt att njuta av bilder och layoutkonst. Samtidigt förmedlar den samhörighet. Rätt klädd och med rätt attityd kan man väljas ut av en flyerutdelare i storstadsnatten. Vid ett besök på en klubb där du upplevs som rätt kan du få handen full av dessa papperslappar som vill dig något.

Bild med text.

Text som bild.

Men det är inte bara genom »handing out« som de distribueras. Oftast ligger de och väntar på oss på kassadisen i klädfärer, barer och kaféer. På rätt ställen. Flyern existerar i symbios med sin publik. Dit man går där finns de – och man går dit där de finns, för att se vad som är på gång.

Internet och flyern hand i hand

Sedan Netscape lanserade »world wide web-browsersn« 1994 har Internet i snabb takt blivit var mans medium, www har liksom seriefanzinet och flyern lockat i första hand unga män att uttrycka sig. Ganska tidigt stod det klart att två inriktningar kunde skönjas: de innehållsprioriterande informationslistorna och de vildsint och lekfullt designade flashsidorna.

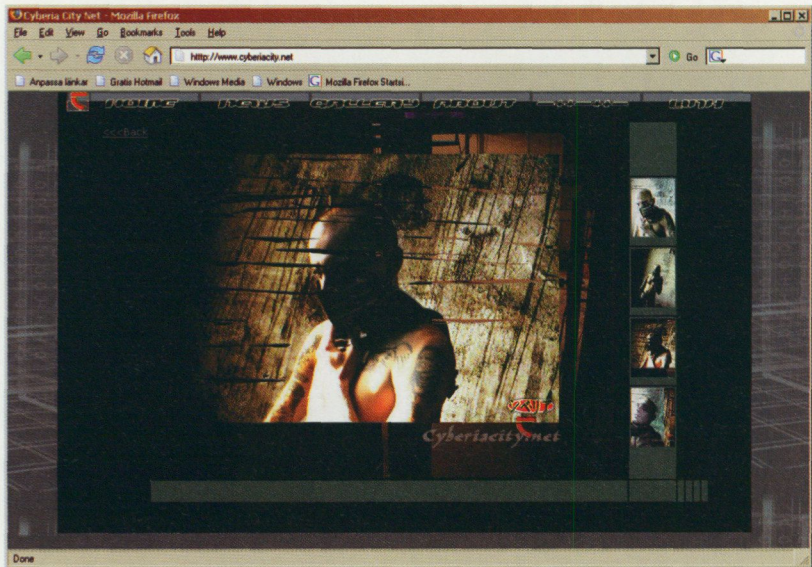

De innehållsbaserade sidorna är ganska spartanskt utformade med långa informationslistor för dem som behöver tanka hem musik, ett program eller något annat. På andra sidor prioriterar man en cool och lekfull layout. Flash och flash-playern har fått sina ivriga användare. Tusentals unga, främst män, har lärt sig konsten av varandra – precis som serieskapare och flyermakare – långt från fädernas övervakande öga. Internet, flashgenerationen och de nya sätten att knäpa ihop digital brukskonst var dessutom fullständigt obegripliga företeelser för föräldrarna. Om någon försökte hålla jämna steg med sin avkomma var det oftast lönlöst.

I och med Internets utbredning fick flyern en ny uppgift: att promota Internetadresser. Någon kanske tänkte att Internet skulle ersätta flyern. Så blev det inte, flyern och webbsidorna samarbetar istället. Man kan idag minska informationsmängden på flyern och hänvisa till en hemsida. Och hemsidan finner man via flyern på »rätt« kafé. I vissa fall finns bara en URL som skrivet meddelande på flyern.

Man kan också se att amatörserierna fått ett litet uppsving med Internet. Man placerar sin serie på nätet och når på sätt en publik långt större än vad de fotostatkopierade alstren någonsin kunde nå, och oftast till en lägre kostnad. Med tiden har också tjejnerna till viss del tagit för sig av »pojknarnas värld«.

På min väg från kladdiga punktidningar till välsvavade hemsidor har jag många gånger stött på samma personer. Nya medier, men påfallande ofta gamla ansikten som blandas med nya. Och även om de yngre förmågorna knappt var födda när punkfanzi- nen såg dagens ljus, så förstår vi varandra förvånansvärt väl. Vi har ju i alla fall det gemensamt att våra fäder inte förde generationers hantverk vidare till oss. Vi formulerade oss själva.

Hemsida av Per Eriksson.